

XIX. YÜZYILIN SONLARI-XX. YÜZYIL BAŞLARINDA RİZE HAPİSHANESİ'NİN GENEL DURUMU

M. Murat ÖNTUĞ*
Banu YILMAZ**

ÖZ

Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı sonrasında yapılan hukuki düzenlemelerle birlikte suç ve cezalandırma yöntemlerine bakış açısını değiştirmiştir. Bu kapsamda suçlunun cezasının belirlenmesine kadar kapatıldığı mekânlar olan mahbesler hapishanelere dönüştürülmeye ve yeni hapishane binaları yapılarak modern bir ceza infaz sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu konuda en somut adım 1880 tarihinde Tevkifhane ve Hapishaneler Nizamnamesi'nin yayınlanmasıyla atılmıştır. Buna göre; her vilayet, sancak ve kazada birer hapishane açılması kararlaştırılmış, bununla birlikte her kazada bir de kadın hapishanesi açılması düşünülmüştür. Bütün bu çalışmalarla birlikte hapishanelerin fiziki durumları hakkında bilgi veren “sual ve izahat varakaları”, mahkûm ve tutuklularla ilgili bilgi veren “hapishane istatistikleri” gibi yeni kaynak grupları ortaya çıkmıştır. Bu makalenin amacı; Osmanlı Arşivinde Rize Hapishanesi'ne ait belgeler ile yine Dâhiliye Nezâreti'nin alt fonlarında yer alan belgeler ışığında, hapishanenin fiziki yapısı, sağlık şartları, görevliler ve ücretleri ile asayişle ilgili hadiseleri ortaya çıkarmaktır. Bunun yanı sıra, mahkûm ve tutuklulara ait bilgilerin değerlendirilmesi ve hapishanenin Trabzon Vilayeti içindeki diğer hapishanelere göre genel durumu da izah edilmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı Hapishaneleri üzerine yapılan çalışmalar ve Rize Hapishanesi'ne ait arşiv belgelerinin değerlendirilmesi ile hapishanenin genel durumu gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rize, Hapishane, Asayiş, Suç, Ceza.

SITUATION OF THE RİZE PRISON IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES

ABSTRACT

The Ottoman State changed its attitude towards crime and methods of punishment due to legal arrangements made after the Edict of Gülhane. In this context, mahbes, which had been the places the criminals were put until their punishments were determined, were converted to prisons and new prisons were built and a modern penal system was organised. The most concrete step taken in this matter was “Tevkifhane ve Hapishaneler Nizamnamesi” which was issued in 1880. This regulation stated that new prisons were to be built in every province, sanjak, district, and women's prisons in districts. With all of these activities, new historical source material such as “sual ve izahat varakaları”, which gave information on physical conditions of prisons, and “hapishane istatistikleri” (prisonstatistics), which gave information on convicts and prisoners, appeared. The purpose of this study is to reveal information on physical conditions and sanitary conditions of prisons, prison workers and their wages, safety and security in prisons in the light of archival documents on the Rize Prison from the Ottoman archives and archival documents from Dâhiliye Nezâreti. In addition to these, information on convicts and prisoners is evaluated and general status of the Rize Prison in comparison with other prisons in Trabzon province is explained. In this context, general status of the Rize Prison is examined by evaluating studies done on the Ottoman prisons and archival records on the Rize Prison.

Keywords: Rize, Prison, Public Order, Crime, Punishment.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 09.11.2020; Yayına Kabul Tarihi: 01.02.2021

* Prof. Dr., Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, UŞAK; ORCID: 0000-0003-0243-4091, E-posta: muratmustafa.ontug@usak.edu.tr

** Dr., ORCID: 0000-0001-6770-7519, E-posta: bauyilmaz@gmail.com

Giriş

Hapis kavramı yaygın olarak kişinin bir mekâna kapatılarak özgürlüğünden alıkonulması anlamını taşımaktadır. Ancak bu kavram, uzun bir süre suçlunun cezası belirlenene kadar bir mekâna kapatılması anlamını taşımıştır (Avcı, 2014, s. 21-42). Hapis kavramının bu manada kullanımı çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır (Bardakoğlu, 1997, s. 55). Bu manasıyla birer mahbes olarak kullanılan mekânlar; mahzenler, zindanlar, kaleler, hükümet konaklarının alt katlarında yer alan bölümlerden herhangi biri olabilirdi. Suç isnat edilen kişilerin, cezasının kesinleşmesine/belirlenmesine kadar kapalı tutulduğu bu mekânların başında ise zindanlar gelmekteydi. Zindanlar arasında en bilinenleri; İstanbul'da Yedikule ve Baba Cafer zindanlarıdır (Yıldız, 2012, s. 212). Osmanlı Devleti'nde hapis cezasının yaygın bir ceza olarak kullanılmasının öncesindeki cezalandırma yöntemleri; teşhir, dayak atma, kürek, organ kesme, asma, zindana atma, sürgün ve kalebentliktir (Bu konuda bk. İpşirli, 1982; Erim, 1984; Avcı, 2002a; Avcı, 2002b; Maşalı, 2002; Köse, 2007; Acar, 2002). Hapis, eski dönemlerden itibaren var olmuşsa da modern anlamda ilk hapisane 1855'te Londra'da açılmıştır. Amerika ve Avrupa'da bu tarihten itibaren açılan hapishaneler birer fabrika olarak işlev görmüş; mahkûmlar sepet, üniforma gibi eşyaların yapımında çalıştırılarak üretime katkı sağlamaya başlamışlardır (Yıldız, 2015, s. 92-93). Michel Foucault ise hapishaneleri toplumu denetlemek, gözetlemek amacıyla açılan kurumlar olarak görmektedir. Ona göre hapishanelerin fiziki yapısının ve sağlık şartlarının kötü olması, suçluyu ıslah etmenin aksine yeni suçlular üretmiştir (Foucault, 1992, s. 56). Tanzimat Fermanı'nın ilanından itibaren 1840, 1851, 1858 tarihlerinde çıkarılan ceza kanunlarıyla birlikte, Osmanlı hukuk sisteminde güncellemeler olmuştur. Modern hapishanelerin açılması bu değişiklikler sonucunda meydana gelmekle birlikte (Şen, 2007, s. 17), Osmanlı hapishanelerinin yeniden inşa edilmesi veya mahbeslerin hapishaneye dönüştürülmesi sürecini Kırım Savaşı sonrasında ilân edilen İslahat Fermanı ile başlatmak mümkündür. Fermanla birlikte Meclis-i Tanzimat'ta hapishaneler konusunu görüşmek üzere bir meclis oluşturulmuştur (Bozkurt, 1996, s. 109). Böylece, hapishanelerin bir ceza infaz kurumu olarak kullanımı yaygınlaşmaya, modern anlamda hapishaneler açılmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin böyle topyekûn bir değişimin içine girmesi maddi açıdan birçok sorunla karşı karşıya kalmasına neden olmuş, bu nedenle de ülkenin birçok yerinde yeni hapisane binaları inşa etmek yerine, hükümet konaklarının alt katlarında yer alan kısımlar hapishaneye dönüştürülmüştür. Hapishanelerdeki kadın mahkûmların durumu ise 1880'de çıkarılan Nizamnâme'de ayrıca ele alınarak her vilayette bir kadın hapishanesi açılması kararlaştırılmıştır (Tekin, 2010, s. 90). Yapılan bu düzenlemeler sonrasında Rize'de Hükümet Konağı içinde, kadınlar için bir, erkekler için dört odanın hapishane olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu Nizamnâme'de ayrıca mahkûm ve tutukluların hapishanelerden çıktıktan sonra ıslah edilmiş olarak topluma kazandırılmaları devletin üzerinde durduğu diğer bir konu olmuştur. Ancak Osmanlı hapishanelerinin sağlık açısından elverişsiz ortamlar olması, mahkûmların ıslah edilmesinin önündeki en büyük engellerden biridir. Her ne kadar mahkûmların bir işle meşgul olması sağlanarak topluma kazandırılmaları amaçlansa da (1880 tarihinde çıkarılan Nizamnâme ile hapishanelerde belirli şartlar altında üretim faaliyetlerine başlanmış böylece mahkûmların hem kendi bütçelerine hem de hapishane bütçesine katkı sağlaması amaçlanmıştır) hapishanelerin fiziki yapısındaki yetersizlikler nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Bu bakımdan Osmanlı hapishaneleri de Avrupa hapishaneleri gibi suçluyu ıslah etme konusunda yetersiz kalmıştır. Osmanlı Hapishanelerinin genel durumunu anlatan pek çok çalışma olmasına rağmen bu çalışmalarda Trabzon Vilayet hapishaneleri ile ilgili bilgiler sınırlıdır. Bu bakımdan Rize Hapishanesinin kuruluşu, mahkûm ve tutukluları, görevlileri başta olmak üzere pek çok konuya eğilen bu çalışmanın literatürdeki boşluğu doldurması amaçlanmaktadır.

Hapishanenin Fiziki Durumu

Binanın hangi tarihte inşa edildiği bilinmemekle birlikte, XIX. yüzyıl ortalarında inşa edildiği tahmin edilmektedir. 6 Eylül 1861 tarihli belge Rize'de hapishanenin bu tarihten önce inşa edildiğini göstermektedir (A.MKT.DV, 201/13). Rize Hapishanesi, Hükümet Konağı içinde dört odadan ibarettir. Kadın mahkûmlar için de Hükümet Konağı'nın zemin katında ayrıca bir oda bulunmaktadır (Yılmaz, 2020, s. 264). Bununla birlikte beş koğuştan oluşan hapishanenin genel durumuna bakıldığında mahkûm sayısı hemen her dönem 200 kişiyi aşmakta, bu nedenle yer sıkıntısı sıklıkla yaşanmaktadır. Hapishanede mahkûm ve tutukluların yataklarını serebilmeleri için yeterli alanları yoktur. Bina, hükümete aittir ve 3818 zirâ'dır¹. Her bir zirâ ise 16 kuruştur (DH.MB.HPS.M, 11/25). Her bir zirâ'nın değerine bakılırsa hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin değerli olduğu söylenebilir. Rize Hapishanesinin genel durumu Gümüşhane Sancağı merkez kazası ile benzer olmakla birlikte, başka vilayetlerdeki hapishanelerle de büyük oranda aynı durumdadır.

Hapishanedeki mahkûm sayısının binanın kapasitesine oranla oldukça fazla olması sağlık şartları bakımından olumsuzlukları beraberinde getirdiği gibi her türden suçlunun aynı mekânda bulunması ise binanın yetersizliğini gösteren bir başka durumdur. Hapishanede her türden suçlunun bir arada bulunması ve sağlık açısından elverişsiz bir ortamın olması hapishaneleri ıslah etme amacından uzaklaştırmaktadır. Bu nedenle, cezasını tamamlayan şahısların bir bölümü, gündelik hayatlarına döndüklerinde yeniden bir suçla karşılaşabilmektedir.

Rize Hapishanesinde 16 Eylül 1905'te erkeklere ait koğuşların mahkûmlar için yetersiz olduğu, kadınlara ayrılan koğuşun ise rutubetli ve karanlık olduğu anlaşılmaktadır (DH.TMIK.S, 60/12). Mahkûm ve tutukluların sağlık açısından daha elverişli bir ortamda yaşayabilmeleri için belirli dönemlerde hapishaneler teftiş edilerek, kötü durumda olan binalar için alınması gereken önlemler ifade edilmekteydi. Rize Hapishanesi'nde 14 Şubat 1907 tarihinde yapılan teftişte hapishane çok rutubetli ve sağlık şartları bakımından yetersiz olduğu belirtilmiş, yeniden inşa edilmesi teftiş heyetince gerekli görülmüştür. Hatta bu dönemde sancaktaki diğer iki hapishanenin de aynı şekilde yeniden inşa edilmesi gerekli görülmektedir. Bu teftiş neticesinde Rize'de iki katlı bir hapishane inşa edilmesi planlanmıştır (DH.TMIK.S, 67/7).

Aradan uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen 1913 senesi Aralık ayında binada yer sıkıntısı yaşanmaya devam ettiği söylenebilir. Bu tarihte hapishanede; 101 erkek, 4 kadın mahkûm bulunmaktadır. 1913 senesi içinde yapılan teftişlerde, binanın küçük bir yapıda olması ve fiziki durumunun iyi olmaması nedenlerinden ötürü kadın ve erkekler için yeni birer hapishanenin yapılması gerekli görülmüştür (DH.MB.HPS.M, 11/25). Hapishanede yapılan teftişler, her ne kadar yeni bir binanın yapılmasının zorunluluğunu ortaya koymaktaysa da iki teftiş arasında geçen süre içinde bu mümkün olmamıştır.

Osmanlı Devleti'nde hapishanelerde yer olmadığı dönemlerde kiralanan evler kısa dönemlik hapis cezasının uygulandığı mekânlar olmuştur (Yıldız, 2015, s. 100). Kiralama usulüyle oluşturulan evlerde genellikle sayıca az olmalarından dolayı kadın mahkûmların gönderildiği tahmin edilmektedir. Rize'de de önceki yıllarda kadınlara ait koğuş olmasına rağmen kadın mahkûmlar için 26 Mayıs 1905 tarihinde 105 kuruşa başka bir yerin kiralandığı anlaşılmaktadır (DH.MKT, 974/26). Yeni bir yerin kiralanmasının nedenleri, bu tarihlerde erkek mahkûm sayısının artması ve mevcut koğuşların yetersizliği ile kadınlara ait koğuşun da erkeklere tahsis edilmesi olsa gerektir.

¹ Zira': Dirsekten orta parmak ucuna kadar olan uzunluk, arşın. bk. Parlatur, 2009, s. 1877. Günümüzde 75-90 cm arasında değişen uzunluğu ifade etmektedir.

Hapishane Görevlileri ve Mahkûmlar

Osmanlı Devleti, hapishane binalarında görev yapacak olan personelle ilgili ilk düzenlemeyi 1876 yılında Hapishane Gardiyanları Talimatnâmesi'nin yayımlanmasıyla gerçekleştirmiştir (Demirkol, 2012, s. 70). Bu talimatname, Hapishaneler Nizamnâmesi'nin yayımlanmasıyla birlikte yürürlükten kaldırılmıştır. 1880 yılında yayımlanan Tevkifhane ve Hapishaneler Nizamnâmesi'nin, 9.maddesine göre hapishanelerde bulunması gereken görevliler belirlenmiştir. Müdür, başkâtip, ihtiyaca göre belirlenecek sayıda kâtip, bir başgardiyân, gardiyân, hademe, tabip, aşçı, çamaşırçı, imam, Gayrimüslimler için bir din görevlisi nizamnâmeye göre her hapishanede bulunmalıdır (DH.MB.HPS.M, 1/2).

Rize Hapishanesinde bu görevlilerin bir kısmı bulunmakla birlikte, Talimatname'de belirlenen görevlilerin tamamının bulunması mümkün değildi. Hapishanenin fiziki şartları ve maddi imkânsızlıkları nedenleriyle görevlilerden en çok ihtiyaç duyulanları Rize Hapishanesinde bulunuyordu. Binadaki görevlilerin en başında hapishane müdürü gelmekteydi. Kâtip, başgardiyân ve gardiyânlar ise hapishanelerin işleyişini sağlayan diğer görevlilerdi. Hapishane, 1903 senesi Mart ayında askeri bir birlik tarafından korunmaktadır ancak bu askeri birliğin bölüğüne iade edilerek binanın eskiden olduğu gibi jandarmalar tarafından muhafaza edilmesine karar verilmiştir (DH.TMIK.S, 42/6).

Hapishanede görev yapan memurlar ve aldıkları maaşlarla ilgili 1911, 1912 ve 1913 senelerine ait bilgiler bulunmaktadır. Sancak merkez hapishanesi olmasından dolayı memur kadrosu Lazistan Sancağı'na bağlı Hopa ve Atina kazalarına göre daha kalabalıktır (Yılmaz, 2020, s. 264-261).

İsmi	Görevi	Tarih	Maaş (Kuruş)
Raif Efendi	Hapishane Müdürü	21 Ekim 1911	450
Kamil Efendi	Hapishane Kâtibi	14 Mart 1911	250
Kamil Efendi	Sergardiyân	14 Mart 1911	200
Çolak oğlu Memiş	Gardiyân	5 Ekim 1911	180
Kara Osman oğlu Hüseyin	Gardiyân	23 Haziran 1909	180
Kök Ömer oğlu Esad	Gardiyân	18 Ocak 1891	180
Eskici oğlu Ahmed bin Ömer	Gardiyân	14 Mart 1911	180

Tablo 1: Rize Hapishanesi Görevlileri ve Maaşları (1911 yılı Nisan ayı)

(DH.MB.HPS. 144/32)

Hapishanede 1911 senesi Nisan ayı kayıtlarına göre yedi görevli vardır (Yılmaz, 2020, s. 264). Bunlar arasında en yüksek maaşı alan Hapishane Müdürü Raif Efendi'dir. Gardiyân olarak görev yapan dört kişi bulunmaktadır. Gardiyânların aldığı maaş kişi başı 180kuruştur. Rize Hapishanesi gardiyânlarının aldıkları maaşlar sancak dâhilindeki diğer hapishanelerde görevli gardiyânlardan 20 kuruş daha fazladır (Yılmaz, 2020, s. 264-261). Bunun nedeni daha kalabalık bir hapishane olması ve buna bağlı olarak daha fazla iş gücü gerektirmesidir. Hapishaneler Nizamnâmesi'nde belirtilen tabip, aşçı, hademe, din görevlisi, çamaşırçı gibi görevliler hakkında maaş düzenlemesi yapılmadığından bu görevlilerin Rize Hapishanesinde bulunmadığı anlaşılmaktadır.

XIX. Yüzyılın Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Rize Hapishanesi'nin Genel Durumu

İsmi	Görevi	Tarih	Maaş (Kuruş)
Raif Efendi	Hapishane Müdürü	21 Ekim 1911	450
Kamil Efendi	Hapishane Kâtibi	14 Mart 1911	250
Hüseyin Çavuş	Ser Gardiyan	14 Ocak 1912	200
Mesud Çavuş	Gardiyan	7 Mart 1912	180
Çolak Oğlu Mehmed Bin İsmail	Gardiyan	4 Nisan 1912	180
Bekir Bin Osman	Gardiyan	1 Temmuz 1912	180
Kosbad Oğlu Mehmed	Gardiyan	10 Nisan 1912	180

Tablo 2: Rize Hapishanesi Görevlileri ve Maaşları (1912 senesi Kasım Ayı)

(DH.MB.HPS, 88/22)

1912 senesi Kasım ayında Hapishanedeki Müdür ve Kâtip dışında görevlilerin tamamı değişmiştir (Yılmaz, 2020, s. 265). Görevlilerin aldıkları ücretlerde bir artış veya azalma söz konusu değildir. Hapishanede dört gardiyan, bir başgardiyanla birlikte bir kâtip ve hapishane müdürü olmak üzere toplam yedi kişi görevlidir. Nizamnâmede belirtilen görevlilerin tamamının aradan zaman geçmesine rağmen Rize hapishanesinde yer almaması, hapishanelerin maddi imkânsızlıklar nedeniyle tam manasıyla işleyişini gerçekleştiremediğini göstermektedir. Aynı durum Trabzon Vilayeti merkez kazasında bulunan Trabzon Hapishanesi için de geçerlidir (DH.MB.HPS.M, 7/22).

İsmi	Görevi	Atandıkları Tarih	Maaş (Kuruş)
Mustafa Şevki Efendi	Hapishane Müdürü	2 Ekim 1911	450
Raif Efendi	Hapishane Müdürü	21 Ekim 1911	450
Kamil Efendi	Hapishane Kâtibi	14 Mart 1911	250
Kamil Efendi	Hapishane Sergardiyanı	14 Mart 1911	200
Hüseyin Çavuş	Hapishane Sergardiyanı	15 Ocak 1912	200
Toludoğlu Kasım	Gardiyan	14 Mart 1911	180
Çolak oğlu Memiş bin Süleyman	Gardiyan	5 Ekim 1911	180
Koyuncu oğlu Mesud Çavuş	Gardiyan	7 Mart 1912	180
Kara Osman oğlu Hüseyin Çavuş	Gardiyan	23 Haziran 1909	180
Koyuncu oğlu Hüseyin bin Ahmet	Gardiyan	26 Ocak 1912	180
Çolak oğlu Memiş bin Ali	Gardiyan	4 Nisan 1912	180
Murad oğlu Halil bin Mustafa	Gardiyan	3 Nisan 1913	180
Kök Ömer oğlu Esad bin Süleyman	Gardiyan	19 Ocak 1911	180
Köse oğlu Şaban bin Mehmed	Gardiyan	4 Nisan 1912	180
Çolak oğlu Memiş bin Süleyman	Gardiyan	1 Temmuz 1912	180
Hacı Osman oğlu Ziya bin Ömer	Gardiyan	21 Temmuz 1912	180
Koyuncu oğlu Tahir bin Ahmet	Gardiyan	22 Mayıs 1912	180

Koyuncu oğlu Şakir bin Halid	Gardiyan	28 Nisan 1913	180
Eskici Oğlu Ahmet bin Ömer	Gardiyan	14 Mart 1911	180
Kocaman oğlu Mehmed	Gardiyan	10 Nisan 1912	180
Yetim oğlu Bekir bin Osman	Gardiyan	1 Temmuz 1912	180
(?) Oğlu İbrahim bin Süleyman	Gardiyan	21 Temmuz 1912	180
Kara Osman oğlu Ali bin Ömer	Gardiyan	26 Ekim 1912	180

Tablo 3: 1912 Mart-1913 Haziran Tarihleri Arasında Rize Hapishanesindeki Görevli Personel ve Aylık Maaşları

(DH.MB.HPS, 148/81)

1912 Mart ayından 1913 Haziran ayına kadar geçen süre içerisinde göreve başlayan, kısa süreliğine göreve getirilenler de dâhil olmak üzere, tabloda gösterilmiştir. Görevlilerin aldıkları maaşlarda 1913 senesinde bir artış veya azalma olmamıştır. Yine hapishane görevlileri arasında farklı bir kadro göze çarpmamaktadır. Sonuç itibarıyla hapishanede bulunan görevlilerin yıllara göre değişiklik gösterdiği söylenebilir. Ancak bu kişilerin maaşlarında bir değişiklik yaşanmamıştır. Hapishane denildiğinde ilk akla gelenlerden biri de orada bulunan mahkûmların durumudur. Rize Hapishanesi'ndeki mahkûm ve tutuklu sayısının genellikle binanın kapasitesinin üzerinde olduğunu söyleyebilir. Hapishanedeki tutuklu ve mahkûmlar diğer Osmanlı vilayetlerinde olduğu gibi suç ayrımı yapılmaksızın bir arada tutuluyordu. Suça verilecek ceza süresine ve suçun işleniş şekline göre yapılan; cinayet, cünha² ve kabahat şeklinde ifade edilen bu ayrım, hapishanelerde hangi suçtan kaç kişinin tutuklu olduğunu anlamayı engellemektedir. 1912 senesinde Lazistan Sancağı Merkez Hapishanesinde cinayet suçundan 52, cünha suçundan 14 mahkûm bulunmaktadır. Tevkifhanede ise cinayet suçundan 102 kişi vardır (DH.MB.HPS, 143/68). 1914 senesi Ekim ayında ise; cünha suçundan dört erkek, cinayet suçundan 20 erkek ve beş kadın mahkûm, 30 erkek ve iki kadın tutuklu bulunmaktadır (DH.MB.HPS.M, 17/32).

Mahkûmlar				Tutuklular			
Suçun Cinsi	Erkek	Kadın	Toplam	Suçun Cinsi	Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	4	-	4	Cinayet	23	-	23
Cünha	6	1	7	Cünha	5	-	5
Kabahat	-	-	-	Kabahat	-	-	-
Toplam	10	1	11	Toplam	28	-	28

Tablo 4: Rize Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli, (1915 senesi Haziran Ayı), (DH.MB.HPS.M, 22/8).

Rize Hapishanesinde 1915 Haziran'ında biri kadın olmak üzere toplamda 11 mahkûm ve 28 erkek tutuklu bulunmaktadır. Kabahat³ suç türüne ait mahkûm veya tutuklu bulunmamaktadır. Hapishanedeki tutukluların büyük bir bölümü cünha suç grubundandır. Cinayet suç türünden yalnızca beş kişi tutukludur. Mahkûmlar arasında da cünha suç türü daha fazladır.

Rize Hapishanesi mahkûm ve tutuklu sayısı bakımından en rahat olduğu dönem 1912 sonrası ve özellikle 1914-1915 seneleridir. Hapishanenin doluluk oranında bu yıllarda görülen azalma; Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Trabzon Vilayeti'nin

² Cünha; cezası hapis, sürgün memuriyetten uzaklaştırma ve para cezası şeklinde cezalandırılan suçları ifade etmektedir.

³ Kabahat; uyarı cezası gerektiren, yirmi dört saatle bir hafta arasında değişen sürelerde hapis cezasına tabi olan suçları ifade etmektedir.

coğrafi konumu dolayısıyla savaştan etkilenmesi önemli bir pay sahibidir. Tabloda görüldüğü üzere; bu dönemlerde hapishanedeki kadın mahkûm ve tutukluların sayısı da oldukça azdır.

Tamirat İşleri

Hapishane eski bir durumda olduğu için çeşitli dönemlerde yapılan onarımlarla ayakta tutulmaya çalışılmıştır. Mahkûmların daha iyi şartlarda yaşayabilmeleri ve hayatlarını devam ettirebilmeleri için uygun bir ortamın sağlanması, büyük oranda maddi imkânlarla bağlı kalmıştır. 1911 senesi Ekim ayında Dâhiliye Nezâreti, Trabzon Vilayeti dâhilindeki hapishanelerden tamire muhtaç olanların keşifnâme hazırlamalarını ve merkeze göndermelerini istemiştir. Telgrafta ayrıca; Rize Hapishanesi'nin harap kısımlarının onarılması ve bulaşıcı hastalıkları olan mahkûmlara ayrı bir yer yapılması istenmiştir (DH.MB.HPS, 1/27). Bulaşıcı hastalıklara yakalananların diğer mahkûmlara da hastalığı bulaştırmamaları açısından ayrı bir yerde tedavi edilmeleri düşünülmüştür. Bu durum devletin, mahkûmların sağlık şartlarını düzeltmek, bulaşıcı hastalıkları engellemek için çalışmalar yaptığını göstermesi bakımından önemlidir.

Hapishanelerde mahkûmların en temel ihtiyaçlarından biri sudur. Suyun her zaman ulaşılabilir olması ve kesinti olması durumunda hemen tamir edilmesi gereklidir. 11 Kasım 1912 tarihinde Rize Hükümet Konağı su oluklarının tamiri için keşifnâme hazırlanmış ve bu tamirat için toplam 600 kuruşluk bir meblağ harcanacağı belirlenmiştir. Bu meblağın biran önce gönderilmesi gerektiği ve gönderilmeden tamirat işlemine başlanmadığı sancaktan Dâhiliye Nezaretine gönderilen telgraflarda ifade edilmektedir (DH.MB.HPS, 3/30).

9 Mart 1912 tarihinde, Rize Hapishanesi'nin tamiri için istenilen 16.000 kuruşun gönderilmediği ve hapishanenin firar olaylarına müsait bir hâlde olduğu, gerekli olan meblağın biran evvel gönderilmesi merkezden istenmektedir. Yazışmada yapılacak tamiratla ilgili ayrıntılı bilgiye yer verilmemişse de mahkûmların firarını engellemeye yönelik bir tamir işlemi yapılacağı ifade edilmiştir. Hapishanenin fiziki ihtiyaçlarının giderilebilmesi için talep edilen paranın gönderilememesinin nedeni bütçe yetersizliğidir (DH.MB.HPS, 3/38).

Hapishane eski bir yapıda olduğu için sürekli tamir edilerek işlevini sürdürmüştür. 1 Ocak 1913 tarihinde Trabzon Valisi tarafından Dâhiliye Nezâretine gönderilen yazıda; Rize Hapishanesinin kapısının, muhtemelen firar olaylarını engellemek gayesiyle demirden inşa edildiği ve bunun masrafının 1.242 kuruş olduğu, bu masrafın tamamının bir önceki sene verilen havaleden harcandığı ancak gerekli olan meblağın biran önce gönderilmesi gerektiği söylenmiştir (DH.MB.HPS, 3/44). Aradan bir yıl geçtikten sonra 12 Temmuz 1914 tarihinde Trabzon Valisi Sami Rifat tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıdan; kapısının çürük olması nedeniyle binanın firar olaylarına müsait bir hâlde olduğu anlaşılmaktadır. Firar olaylarının yaşanmaması adına hapishanenin kapısının önüne demir parmaklık yapılması için 902,5 kuruş gönderilmesi istenmiş ancak bu istek kabul edilmemiştir (DH.MB.HPS.M, 15/38). Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere; hapishanede sürekli bir tamirat işlemi yapılmaktadır. 3 Mart 1914 tarihinde hapishanenin hâlâ eski bir hâlde olduğu ve firar olaylarına müsait bir hâlde olduğu anlaşılmaktadır. Yeni bir bina yapılamadığı için tamir edilip ayakta tutulması planlanmaktadır. Hapishane çok kalabalık olduğu için en azından hüküm giymiş olan mahkûmların başka mahallere nakledilmesi düşünülmüş, böylece hapishanedeki izdihamın biraz olsun hafifletilmesi hedeflenmiştir (DH.MB.HPS.M, 11/23). 10 Ağustos 1914 tarihinde yine firar olaylarını önlemek amacıyla hapishanenin kapısına demir parmaklık yapılması düşünülmüştür. Trabzon Valisi Sami Rifat Bey yazdığı telgrafta, kapının masrafı için gerekli olan 950 kuruşun gönderilmesini Dâhiliye Nezâretinden istemiştir (DH.MB.HPS.M, 15/38).

Hapishanede yapılan tamiratlar, belirli usullere dayalı olarak hazırlanan keşif belgeleri sonrasında gerekli meblağın merkezden talep edilmesi ve gönderilmesi sonucunda gerçekleşmektedir. Ancak 18 Aralık 1913 tarihinde Rize Hapishanesi meclis kararı olmaksızın izinsiz bir şekilde, keşif yapılmadan, tamir edilmeye çalışılmış, çıkan enkaz ise eski hapishane müdürü Muhsin Bey ile eski Lazistan Mutasarrıfı Miralay Sermed Bey tarafından gizlice satılmıştır (DH.MB.HPS, 73/55). Bu bilgilerden hareketle hapishanede görev yapan müdürün böyle bir durumun içinde bulunması, devlet görevlilerinin de suça karıştıklarını göstermektedir. Bunun sebebi şüphesiz daha fazla kazanç elde etme isteğidir.

Rize kazası coğrafi konumu itibariyle Dünya savaşı sırasında Rusların Karadeniz'de yaptıkları tahribattan etkilenmiştir. Savaş sırasında zaten eski durumda olan hapishane binası Rusların saldırıları sırasında harap olmuştur. Binada Ruslar tarafından yakılan bölümlerin tamir edilmesi hemen mümkün olmamıştır. 19 Eylül 1920 tarihinde hapishanenin savaş sırasında yıkılan bölümlerinin onarımı için harekete geçilmiştir. Hazırlanan keşif belgesine göre; tamir işlemine ek olarak yeni bazı bölümlerin ilave edileceği ve bütün bunlar için toplam 250 lira 140 kuruş gerektiği anlaşılmaktadır (DH.MB.HPS.M, 44/16).

Asayiş Olayları

Hapishanelerdeki asayiş olayları denildiğinde firar olayları ve gündelik hayat içinde yaşanan güvenlik sorunları akla gelmektedir. Firar olayları hapishanelerdeki en önemli sorunlardan biridir. Mahkûmların firara teşebbüs etmesi aynı zamanda binalarda asayişin bozulmasına neden olmaktadır. Rize Hapishanesi eski bir durumda olması dolayısıyla firar olaylarına müsait bir hâledir. Bu doğrultuda, 18 Eylül 1894 tarihinde cinayet zanlısı olarak tutuklu bulunduğu Rize Hapishanesi'nden firar eden Dervişoğlu Halil, İstanbul'a kaçmış ve gider gitmez yakalanarak Trabzon'a gönderilmiştir (ZB, 457/114).

Hapishanenin gereğinden fazla kalabalık olması asayiş olaylarının artmasına neden olmaktadır. Bu nedenle de bazı dönemlerde mahkûmların bir kısmı başka hapishanelere nakledilmiştir. 14 Haziran 1909 tarihinde Rize Hapishanesinde tutulu 40 kişi, İstanbul'da aktarma yapmak suretiyle vapurla Bodrum Hapishanesine gönderilmiştir (ZB, 334/4).

Hapishanelerde asayişin bozulmasına neden olan bir diğer durum; kesici aletlerin ve yasak olan birtakım eşyaların binalara gizlice sokulması ve bütün bunların binadaki diğer kişilerin güvenliğini tehlikeye atacak şekilde kullanılmasıdır. 20 Haziran 1909 tarihinde hapishanede yapılan aramada 40 adet bıçak ve başka birçok kesici alet ele geçirilmiştir. Mahkûmların ve görevlilerin güvenliğini tehdit eden bu aletlerin içeriye nasıl sokulduğu konusunda ise tahkikat yapılması hapishane yönetiminden istenmiştir (DH.MKT, 2871/38). Güvenliğin sağlanması adına bu türden olayların önüne geçilmesi hapishane yönetiminin görevleri arasındaydı. Bu nedenle 17 Haziran 1913 tarihinde hapishanelere gönderilen talimatnâmede; kesici delici aletlerin içeriye sokulmasına fırsat vermemek için hapishanelerin sabah ve akşam olmak üzere en ücra köşelerine kadar iç ve dış taraflarının, mahkûm ve tutukluların üzerlerinin, titizlikle aranması istenmiştir. Gönderilen talimatlar arasında belirtilen kurallara uymayan, görevini iyi yapmayan memur ve gardiyanların açığa alınacağı da ifade edilmiştir. Asayişin temini için bu kadar sıkı tedbirlerin alınmasının nedeni son dönemde hapishanede yaşanan cinayet ve firar olaylarıdır. Hapishane yönetimi merkezden gelen istekleri yerine getirmeye gayret göstermiştir. Ancak gardiyanların bir anlık boşluğunu fırsat bilen mahkûmlar asayiş bozan olaylar çıkarmayı başarmışlardır. Rize Jandarma Bölük Kumandanı Yüzbaşı Faik Efendi, bu türden ihmaller sonucunda hapishanede bulunan idam cezasına çarptırılmış bir kişi tarafından öldürülmüştür. Bu olay gardiyanların daha dikkatli olması gerektiğini göstermiş ve güvenlik önlemlerinin artırılmasında etkili olmuştur (DH.MB.HPS, 86/27).

Hapishanede güvenlik önlemleri artırılmış olmasına rağmen 9 Ağustos 1913 tarihinde hapishanenin gediklilerinden Ahmet ile cinayetten on beş seneye mahkûm edilmiş Muharrem ve Ali Osman, binaya gizlice soktukları silahlarını memurlara doğrultmuşlardır. Çıkan çatışma sırasında Jandarma Bölük Kumandanı Faik Bey şehit olmuştur. Daha önceden idam cezasına çarptırılan ve çatışmayı başlatan Ahmet de bu sırada öldürülmüştür. Bu olayın çıkmasında ihmali görülen memurlar hakkında da kanuni takibat başlatılmıştır (DH.MB.HPS, 86/27). Bu olayla birlikte alınan tedbirlerin yeterince sıkı olmadığı ve güvenlik sorununu çözmekte yetersiz kaldığı ortaya çıkmıştır.

Hapishanelerdeki firar olayları, asayiş tehdit eden bir diğer unsurdur. Mahkûmların hapishanenin kötü şartlarından dolayı veya cezalarını tamamlamak istememelerinden kaynaklanan bu hadiseler çeşitli şekillerde gerçekleşmekteydi. Örneğin hapishaneden tünel kazarak veya gardiyanların anlık dikkatsizliklerinden faydalanarak kaçmak mümkündü. Hapishanelerdeki aydınlatma sorunu ise firar olaylarına zemin hazırlayan bir başka etkendi. 1914 senesi Eylül ayında Rize Hapishanesi'nde tutuklular, hapishaneden kaçmak amacıyla tünel açmışlardır. 2 Eylül 1914 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda tünelin kapatılabilmesi için 151 kuruş 45 paraya ihtiyaç olduğu söylenmiştir. Hapishanenin firar olaylarına müsait olması sorunun çözülmesi için gerekli meblağ gönderilerek firar olayları önlenmeye çalışılmıştır (DH.MB.HPS, 7/56).

Sonuç

Osmanlı'da modern hapishane binalarının açılmaya başladığı dönemde oluşturulan Rize hapishanesi, Osmanlı topraklarındaki birçok hapishane gibi maddi imkânsızlıklar nedeniyle yeniden inşa edilememiş, hükümet konağı dâhilinde işlevini sürdürmüştür. Bu nedenle fiziki açıdan yetersiz, rutubetli ve sağlıklı bir ortamdır. Hapishane, bazı dönemlerde yapılan tamiratlarla birlikte ayakta tutulmaya çalışılmıştır. Binadaki fiziki yetersizlikler, asayiş olaylarının yaşanmasına neden olmuştur. Binada erkekler için dört ve kadın mahkûmlar için bir koğuş bulunması, Rize Hapishanesi'nin XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyıl başlarındaki fiziki durumunu açıklamaktadır. Rize Hapishanesi'nde bulunan görevliler, Trabzon vilayetine bağlı diğer sancaklardan farksızdır. Hapishanede bazı dönemlerde mahkûm sayısının gereğinden fazla artması, binada sağlık ve güvenlik gibi birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunların başında asayiş olayları gelmektedir. Hapishane yönetimi mahkûm sayısının fazlalaştığı dönemlerde mahkûmlardan bir kısmını başka hapishanelere göndererek, izdiham sorununu geçici olsa da çözüme kavuşturmuşlardır. Rize Hapishanesi'ndeki asayiş hadiselerinin başında firar olayları gelmektedir. Hapishanenin bodrum katta yer alması, mahkûmların tünel kazarak kaçma girişimlerinde bulunmalarına neden olmuştur. Bunların yanı sıra, çok sayıda mahkûm ve tutuklunun temizlik ihtiyaçlarının giderilmesi noktasında su sıkıntıları yaşanmış, maddi imkânların el verdiği ölçüde yaşanan sorunlar giderilmeye çalışılmıştır. Bu hâliyle Rize Hapishanesinin fiziki şartları, sağlık koşulları, görevli personeli ve asayiş konuları ile Trabzon vilayetindeki diğer hapishanelerle aynı koşullarda bulunduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

- ACAR, İ. (2002). "Osmanlılarda Zina Suçu ve Cezası". *Türkler*. X. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 83-90.
- AVCI, M. (2002a). "Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik". *Yeni Türkiye*. 45: 128-147.
- AVCI, M. (2002b). "Osmanlı Hukukunda Para Cezaları". *Türkler*. X. Ankara. 91-106.

- AVCI, M. (2014). *Hukuk Tarihimizde Hapis*. Ankara: Türkiye Adalet Akademisi.
- BARDAKOĞLU, A. (1997). "Hapis". *DVİA*. XVI. İstanbul. 54-64.
- BOZKURT, G. (1996). *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ERİM, N. (1984). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme". *Osmanlı Araştırmaları*. 4: 79-88.
- FOUCAULT, M. (1992). *Hapishanelerin Doğuşu*. (çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.
- İPŞİRLİ, M. (1982). "XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler". *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*. 12: 203-248.
- KÖSE, O. (2007). "XVIII. Yüzyıl Sonları Rus ve Avusturya Savaşları Esnasında Osmanlı Devleti'nde Bir Uygulama: İstanbul'da İçki ve Fuhuş Yasağı". *Turkish Studies II/1*: 104-123.
- MAŞALI, M. (2002). "Osmanlı'da Ölüm Cezası". *Yeni Türkiye*. 45: 148-161.
- PARLATIR, İ. (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. 2. Basım. Ankara: Yargı Yayınevi.
- ŞEN, Ö. (2007). *Osmanlı'da Mahkûm Olmak*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- TEKİN, S. (2010). "Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapishaneleri". *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*. XXIX/47: 83-102.
- YILMAZ, B. (2020). *Trabzon Vilayeti'nde Asayiş, Suç, Suçlu ve Hapishaneler (1876-1915)*. Uşak: Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- YILDIZ, G. (2012). *Mapusane: Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni 1839-1908*. İstanbul: İstanbul Kitabevi.
- YILDIZ, Ö. (2015). "Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği". *Akademik Bakış*. IX/17: 91-111.

Arşiv Belgeleri: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- BOA. A.MKT.DV. Dosya No: 201, Gömlek No: 13, H. 1.3.1278 (6 Eylül 1861).
- BOA. DH.MB.HPS. Dosya No: 7, Gömlek No: 56, H. 24.11.1332 (14 Ekim 1914)
- BOA. DH.MB.HPS. Dosya No: 86, Gömlek No: 27, H. 10.9.1331 (13 Ağustos 1913)
- BOA. DH.MB.HPS. Dosya No: 73, Gömlek No: 55, H. 8.5.1333 (24 Mart 1915)
- BOA. DH.MB.HPS. Dosya No: 3, Gömlek No: 44, H. 3.2.1331 (12 Ocak 1913)
- BOA. DH.MB.HPS. Dosya No: 3, Gömlek No: 38, H. 16.1.1331 (26 Aralık 1912)
- BOA. DH.MB.HPS. Dosya No: 3, Gömlek No: 30, H. 4.12.1330 (14 Kasım 1914)
- BOA. DH.MB.HPS. Dosya No: 1, Gömlek No: 27, H. 10.10. 1329 (4 Ekim 1911)
- BOA. DH.MB.HPS. Dosya No: 143, Gömlek No: 68, H. 12.11.1329 (3 Aralık 1911)
- BOA. DH.MB.HPS. Dosya No: 88, Gömlek No: 22, H. 14.8.1331 (19 Temmuz 1913)
- BOA. DH.MB.HPS. Dosya No: 148, Gömlek No: 81, H. 12.10.1331 (14 Eylül 1913)
- BOA. DH.MB.HPS. Dosya No: 144, Gömlek No: 32, H. 3.2.1332 (1 Ocak 1914)

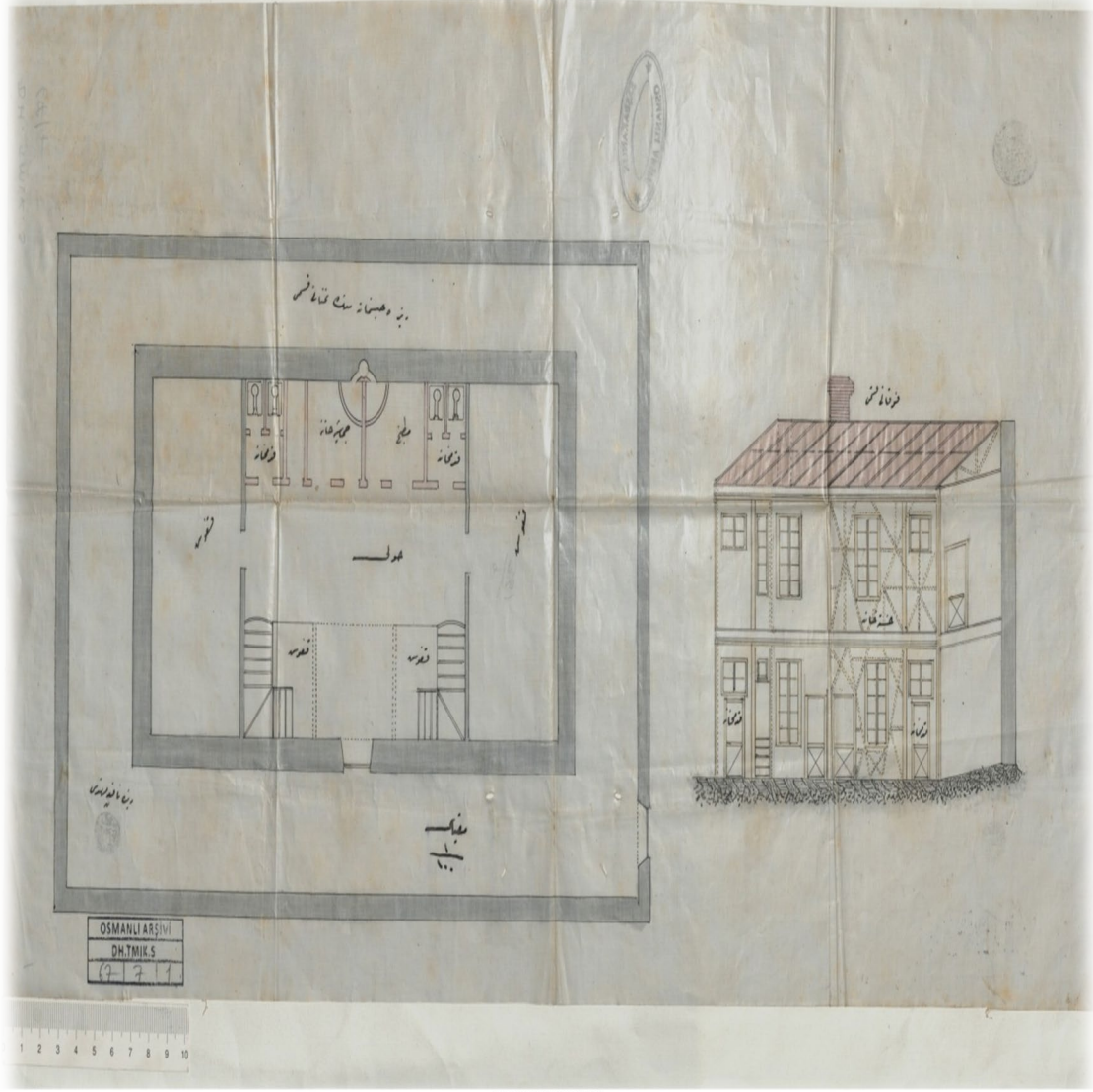
XIX. Yüzyılın Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Rize Hapishanesi'nin Genel Durumu

- BOA. DH.MB.HPS. Dosya No: 75, Gömlek No: 30, H. 26.9.1334 (27 Temmuz 1916)
BOA. DH.MB.HPS.M. Dosya No: 17, Gömlek No: 32, H. 25.12.1332 (14 Kasım 1914)
BOA. DH.MB.HPS.M. Dosya No: 22, Gömlek No: 8, H. 16.11.1333 (17 Ekim 1913)
BOA. DH.MB.HPS.M. Dosya No: 1, Gömlek No: 2, H. 23.11.1300 (25 Eylül 1883)
BOA. DH.MB.HPS.M. Dosya No: 11, Gömlek No: 25, H. 5.4.1332 (3 Mart 1914)
BOA. DH.MB.HPS.M. Dosya No: 11, Gömlek No: 23, H. 5.4.1332 (3 Mart 1914)
BOA. DH.MB.HPS.M. Dosya No: 15, Gömlek No: 38, H. 18.9.1332 (10 Ağustos 1914)
BOA. DH.MB.HPS.M. Dosya No: 44, Gömlek No: 16, H. 5.1.1339 (19 Eylül 1920)
BOA. DH.TMIK.S. Dosya No: 42, Gömlek No: 6, H. 18.12.1320 (18 Mart 1903)
BOA. DH.TMIK.S. Dosya No: 60, Gömlek No: 12, H. 16.7.1323 (16 Eylül 1905)
BOA. DH.TMIK.S. Dosya No: 67, Gömlek No: 7, H. 1.1.1325 (14 Şubat 1907)
BOA. DH.MKT. Dosya No: 974, Gömlek No: 26, H. 21.3.1326 (23 Nisan 1908)
BOA. DH.MKT. Dosya No: 2871, Gömlek No: 38, H. 21.6.1327 (21 Temmuz 1908)
BOA. DH.ŞFR. Dosya No: 65, Gömlek No: 149, H.2.9.1334 (3 Temmuz 1916)
BOA. ZB. Dosya No: 457, Gömlek No:114, H. 17.3.1312 (18 Eylül 1894)
BOA. ZB. Dosya No: 334, Gömlek No:4; H.25.5.1327 (14 Haziran 1909)

EKLER

EK 1: Rize Hapishanesinin Arkadan Görünümü / 20 Temmuz 1895
(BOA, FTG/1761)

**EK 2: Yeni İnşa Edilecek Rize Hapishanesi Planı/14 Şubat 1907
(BOA, DH.TMIK.S, D: 67, G: 7, H. 1325)**